CRITERII EXTRAFILOLOGICE ÎN ANALIZA ETIMOLOGICĂ. ORIGINEA CUVÂNTULUI ROMÂNESC **ORAŞ**. CRITICA UNEI IPOTEZE (I)

LAURENŢIU NISTORESCU

Cuvinte-cheie: ***város, oraş,*** etimologie, circulaţie terminologică, semnificaţie

Potrivit Dicţionarului explicativ al limbii române, ediţia 1998, cuvântul românesc ***oraş*** provine din maghiarul ***város***[1]. Celelalte ediţii ale celui mai uzitat dicţionar generalist al limbii române[2] reţin – deloc surprinzător – şi ele aceeaşi explicaţie, care se regăseşte, de altfel, şi în alte instrumente similare: Dicţionarul Şăineanu, DER, NODEX ş.a.m.d. Am putea considera, având în vedere această cvasiunanimitate a opiniilor, că problema este rezolvată – dacă nu ne-ar atrage atenţia un detaliu aparent insignifiant: articolul-definiţie redactat de Lazăr Şăineanu la sfârşitul secolului XIX[3] şi cel inclus în cea mai recentă ediţie a DEX, de la începutul veacului XXI, sunt riguros identice, ceea ce ne pune în gardă că nu avem de-a face cu o adevărată convergenţă de opinii, respectiv, cu un rezultat identic a două sau mai multe cercetări distincte, ci, pur şi simplu, cu o preluare mecanică a textului, care n-a mai fost supus niciunei examinări critice[4].

[1] DEX 1998, pg. 724.
[2] DEX 1975, DEX 1996, DEX 2009 ş.a.
[3] Şăineanu 1998, pg. 594.
[4] Frecvenţa cu care este uzitat acest procedeu (care nu poate fi motivat decât parţial prin gradul extrem de ridicat de dificultate al elaborării unui dicţionar) este, în mare măsură, responsabilă de perpetuarea unor formule care – la vremea primei redactări – n-au constituit decât opinii sau ipoteze de lucru şi nicidecum rezultatul unor investigaţii riguros ştiinţifice.

BDD-A12978 © 2011 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:56 UTC)

Trei elemente, unul de natură lingvistică, iar celelalte două, extralingvistice, ne împiedică să acceptăm o asemenea propunere. Primul dintre acestea este faptul că ipoteza circulaţiei termenului ***város/oraş*** între limbile română şi maghiară nu are caracter de legitate fonetică, prezumatul transfer nedesfăşurându-se în acelaşi mod în toate situaţiile comparabile. Dispunem, în acest sens, de o analogie aproape perfectă, care ne îngăduie să verificăm o atare aserţiune: dubletul toponimic ***Maros/Mureş***, care – această observaţie a mai fost formulată[5] – ar fi reclamat, în cazul dintâi, un echivalent românesc *ureş*[6] pentru maghiarul ***város***. Întrucât intervenţiile noastre au un alt obiectiv (acela de a pune în evidenţă necesitatea de a nu scoate din analiza etimologică criteriile extrafilologice relevante), vom lăsa pe seama foneticienilor lămurirea acestui aspect şi ne vom îndrepta atenţia către celelalte două aspecte.

Cel de-al doilea element care se opune unei asemenea ipoteze, şi care este invocată de tot mai mulţi cercetători ai fenomenologiei culturale europene[7], ţine de dimensiunea istorico-antropologică a

[5] Chiar şi o parte dintre cei care admit fără rezerve acest parcurs etimologic recunosc că ipoteza ridică probleme deosebite, atât sub aspect fonetic, cât şi în ceea ce priveşte cele mai vechi atestări în limba şi/sau geografia românească. Spre exemplu, Alexandru Niculescu afirmă, în teza *Romania Hungarica – Contacte lingvistice şi culturale româno-maghiare* susţinută la Universitatea din Udine, pg. 121, că "în română, magh. *város* a pătruns fie sub forma *oraş, uraş*, probabil de timpuriu, prin sec. XIII, fie ca *varos*" şi că "între cele două intrări în limba română există diferenţe de epocă şi de regiune" – pentru a invoca apoi (citându-l pe Rosetti 1982, pg. 22), o atestare a termenului ***oraş*** într-un document din anul 1435, despre oraşul Vaslui, deci despre o localitate situată clar în afara influenţei administrativ-terminologice maghiare.

[6] Sorin Paliga semnala, într-un articol consacrat tocmai problemei originii cuvântului *oraş* (Paliga 2007, pg. 293), existenţa unui foarte interesant termen dialectal *uraş*, dar şi faptul că această varietate "se opune din capul locului unei încercări de a salva explicaţia prin maghiară".

[7] Paliga-Teodor 2009, pg. 31, nota 25: „Nici *oraş* nu este, cum profund eronat cred mulţi lingvişti, de origine maghiară. De altfel, ar fi şi imposibil, deoarece maghiarii nu au avut aşezări urbane până la stabilirea în Pannonia, astfel că, de la bun început, ipoteza unui termen vechi maghiar referitor la aşezarea urbană este o totală absurditate, în ciuda insistenţei cu care toţi lingviştii maghiari susţin acest lucru, iar cei români îi preiau necritic".

BDD-A12978 © 2011 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:56 UTC)

problemei: o populaţie migratoare nu putea să dispună de un termen pentru o realitate caracteristică exclusiv populaţiilor sedentare (aşezările stabile în general, localităţile urbane în particular), cu atât mai puţin să şi impună un atare termen unor populaţii care au fost deprinse cu viaţa urbană, neîntrerupt, timp de cel puţin un mileniu anterior sosirii sale în regiune.

Nu în ultimul rând, cel de-al treilea element care ne reţine atenţia se circumscrie geografiei cultural-lingvistice: în pofida aparenţelor, cuvântul *oraş* – de fapt, arhemul fonetico-semiotic de care aparţine acesta – se regăseşte, încă din cele mai vechi timpuri, în toată aria locuită de traco-daco-români, deopotrivă printre vorbitorii dialectului daco-român devenit limbă literară şi printre dialectele traco-române, în primul rând al celui aromân.

Înainte de a examina aceste două aspecte ale contextului extralingvistic, considerăm că nu este lipsit de interes să acordăm puţină atenţie prezumatului etimon ***vár/város***. Ne-am putea aştepta, dacă acceptăm prezumţia că acest termen aparţine în mod organic limbii maghiare, ca distribuţia sa în toponimia teritoriului pe care această limbă are caracter de idiom dominant să fie oarecum omogenă. O trecere în revistă a toponimiei oficiale de pe teritoriul Ungariei de astăzi (corespunzând etapei secolelor XVII-XIX din evoluţia limbii maghiare) ne indică, însă, cu totul altceva: mai mult de 60% din totalul celor 70-80 de toponime care conţin radicalul analizat[8] sunt concentrate în Transdanubia (jumătatea de vest a

[8] O listă orientativă a acestor toponime este furnizată de nomenclatorul administrativ al Ungariei, ale cărui versiuni au cunoscut în ultimii 150 de ani diferenţe insignifiante: Abaujvar, Balatonfoldvar, Balatonudvari, Balmazujvaros, Bardudvarnok, Belavar, Berbaltavar, Bonyhadvarasd, Csovar, Dombovar, Dunafoldvar, Dunaujvaros, Egervar, Gyorvar, Hedervar, Kanyavar, Kaposvar, Kapuvar, Kisvarda, Kisvarsany, Mosonmaghiarovar, Nadudvar, Nagyvar, Nagyvarsany, Nemesnadudvar, Nemesvarnos, Nyirvasvary, Obudavar, Paradsasvar, Pecsvarad, Pilisvorosvar, Revleanyvar, Sagvar, Salomvar, Sarvar, Somogyvar, Szaszvar, Szekesfehervar, Szigetvar, Szilvasvarad, Tiszafoldvar, Tiszaujvaros, Tiszavasvari, Tuskevar, Udvar, Udvari, Ujudvar, Varad, Varalja, Varbalog, Varaszlo, Varda, Vardomb, Varfolde, Vargesztes, Varnoscsalad, Varong, Varosfold, Varsad, Varsany, Varvolgy, Vizvar, Varkeszo, Varoslod, Varpalota, Vasvar, Zalaszegvar, Zalavar. La acestea se adaugă variantele maghiare ale unor toponime din

BDD-A12978 © 2011 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:56 UTC)

Ungariei contemporane) şi alte aproape 20 de procente se întâlnesc în Biharia exterioară (teritoriul de la est de Tisa) – în vreme ce în zonele Ungariei centrale şi de nord sunt repartizate mai puţin de o zecime din toponimele acestei clase[9]. Fapt pe care-l găsim deosebit de semnificativ, cele două arii care concentrează cvasitotalitatea toponimelor în ***vár/város*** sunt tocmai cele două zone de puternic substrat latinofon ale sintezei maghiare (Pannonia şi Dacia occidentală), în vreme ce nordul teritoriului şi interfluviul Dunăre-Tisa reprezintă aria în care protomaghiarii şi-au stabilit o prezenţă dominantă cu cel puţin un secol şi jumătate, două mai timpurie.

Foarte adevărat, criteriul analitic utilizat mai sus are doar o valoare de sugestie, nu şi utilitate riguros ştiinţifică, el neputând argumenta, în niciun caz, spre exemplu, ipoteza că radicalul în discuţie n-ar fi făcut parte din zestrea lingvistică prepannonică a limbii maghiare[10]. Ceea ce putem însă afirma cu cvasicertitudine este faptul că, anterior sosirii protomaghiarilor în Câmpia Pannonică, populaţiile latinofone din bazinul Dunării intraseră deja în contact cu acest termen, a cărui utilizare – dar şi origine străină, nelatină – este atestată în scris încă din secolul V. Astfel, cronicarul romano-got Iordanes menţionează, în *Getica* sa, la jumătatea secolului VI, dar cu referire explicită la realităţi anterioare cu mai bine de un secol şi jumătate: *Quos tamen ille quamvis cum paucis excepit diuque fatigatis ita prostravit, ut vix pars aliqua hostium remaneret quae in fuga versa eas partes Scythiae petere, quas Danabri amnis fluenta*

Slavonia-Croaţia (Vukovar, Bjelovar, Daruvar ş.a.) sau din provinciile vestice ale României (Deesvar, Kolosvar, Nagyvarad, Szászváros, Temesvar, Ujvar ş.a.m.d.)

[9] Este util să precizăm faptul că aceste ponderi nu se schimbă semnificativ nici dacă analiza se restrânge la toponimia istorică (corespunzătoare atestărilor de secole X-XV), nici dacă aceasta este extinsă asupra întregului teritoriu pe care, în Evul Mediu, limba maghiară a exercitat rolul de limbă de administraţie – decât în sensul că, în acest ultim caz, ponderea toponimelor în *vár/város* din aria fără substrat latinofon scade chiar sub 5 procente.

[10] Problema stârneşte şi astăzi controverse, scenarii care invocă filiaţii persane, avestice sau general indo-europene pentru acest etimon fiind evocate frecvent şi fără prea multă soliditate argumentaţională (vezi şi Paliga 2007, pg. 293) – dar chestiunea excede subiectul analizei noastre, drept pentru care nu vom zăbovi asupra ei.

BDD-A12978 © 2011 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:56 UTC)

praetermeant, quam lingua sua ***Hunni Var*** (subl. ns.) *appellant*[11]. Că nu este vorba de o simplă coincidenţă fonetică şi că Iordanes (trăitor, altminteri, în Moesia dunăreană, deci în vecinătatea apropiată a zonei geografice vizate) era foarte bine informat, o va dovedi un alt fapt de limbă care se va petrece în această regiune un secol şi jumătate după dispariţia cărturarului: preschimbarea toponimului urban Odessos în Varna; "...ελθοντες επι την λεγομενην **Βαρναν** (subl. ns.) πλησιον 'Οδυσσου και του εκεισε μεσογαιου"[12].

Am considerat utilă această digresiune pentru a pune în evidenţă două lucruri: primul (deja menţionat), că termenul ***vár/város*** era deja în circulaţie în spaţiul latinofon din bazinul Dunării cu secole înainte de venirea maghiarilor în regiune (implicit că prezenţa sa în arealul de formare a limbii maghiare are o altă istorie decât cea sugerată de etimologia „canonică"), iar al doilea, că prin cazul "Odessos/Varna", este certificat, o dată în plus, că radicalul în discuţie nu putea conduce la apariţia cuvântului ***oraş***, ci a lăsat cu totul alte amprente în vocabularul românesc[13]. În plus, parcursul radicalului ***vár/város*** în terminologia regiunii ne aduce în faţa unei întrebări esenţiale pentru elucidarea problemei etimologice aici analizate: avea acest termen, în epoca primelor contacte dintre limbile română şi maghiară (deci în secolele X-XII), dar şi de-a lungul următoarelor trei veacuri, înţelesul

[11] Iordanes 1986, LII, 269. Expresia, care trimite la habitatul hun din nordul Mării Negre, de la cumpăna secolelor IV/V, a fost tradusă în mod curent prin „locurile hunilor", dar contextul reclamă mai curând o lectură de genul „zona întărită/fortificată a hunilor", foarte justificată, dacă avem în vedere salba de aşezări fortificate din regiunea Crimeei, intrate atunci sub controlul acestora.

[12] Toponimul Varna este consemnat pentru prima oară (de altfel, ca o noutate terminologică, ceea ce indică foarte recenta sa adoptare) de către Theophanes Confessor, cu referire la confruntarea militară din anul 680, dintre armata bizantină şi bulgarii turanici care au năvălit în Imperiul de Constantinopol, sub conducerea hanului Asparuh, pentru a se aşeza durabil chiar în regiunea indicată de toponim. Foarte important de menţionat, bulgarii turanici au făcut de la început parte din conglomeratul hunilor lui Rua şi Atilla, ca şi alte populaţii înrudite, precum hunii heftaliţi, utigurii, kutrigurii ş.a.

[13] Asemenea amprente pot fi identificate nu doar în toponimie, ci şi în vocabularul comun, cel mai elocvent exemplu fiind cuvântul *var* (oxid de calciu –DEX 1998, pg. 1146), element indubitabil legat de operaţiunea „a construi".

BDD-A12978 © 2011 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:56 UTC)

de "oraş", pe care să-l preia, eventual, cuvântul românesc echivalent? Corpusul de documente de epocă, foarte amplu de altfel, este categoric în a formula un răspuns negativ. Spre exemplu, mai multe documente relative la invazia tătaro-mongolă din anii 1240-1241, utilizează, cu referire la oraşul Oradea, expresii precum "Waradiensem civitatem" "Waradinum civitatem" sau "civitate Varadino"[14]. Similar, într-un document din anul 1324, oraşul Orăştie este indicat prin "civitas Woras"[15], iar un alt act de cancelarie, de la 9 februarie 1342, indică Timişoara prin formula "cives de Temesvar"[16]. Cu aceeaşi aparenţă de repetitivitate semantică ne întâlnim şi în cazul localităţilor Cluj – "civitas Kuluswar/Kolosvar"[17] într-un document din 1316, Feldioara – „oppidum Fewldwar" la 1391 şi „civitas Feldwar" la 1419[18], Vărădia – „oppidum Waradia" la 1483[19] ş.a.m.d. Exemplele ce pot fi extrase din actele de cancelarie ale vremii sunt însutit mai numeroase şi vizează toponime incluzând radicalul ***vár/város*** distribuite pe toate teritoriile în care limba maghiară era utilizată ca limbă de administraţie. Ele ne obligă să conchidem că nici în epoca primelor contacte lingvistice româno-maghiare, nici în cursul "evului de mijloc" al manifestării complexului cultural-lingvistic maghiar, termenul în discuţie nu era încărcat cu semnificaţia "oraş"[20] şi, ca atare, nu a putut transmite limbii române un sens inexistent[21]. Un argument suplimentar în favoarea acestei

[14] *Annales Frisacenses, Albericus Trium Fontium, Chronicon an orbe cxondito usque ad annum 1241, Rogerii Carmen miserabile*, cf. Pascu 1972, pg. 151-152.
[15] *Zimmermann-Werner, Urkundenbuch I, pg. 398*, cf. Pascu I, pg. 238.
[16] *Zimmermann-Werner, Urkundenbuch I, pg. 521-522*, cf. Pascu I, pg. 239-240.
[17] Pascu II, pg. 142.
[18] Pascu II, pg. 147.
[19] Pascu II, pg. 153.
[20] Lucrurile nu stau altfel în cazurile de cvasibilingvism administrativ latino-german din epocă şi regiune – în acest sens putând fi citate exemple precum „civitas Altenburg" (formula de atestare a Abrudului la 1427 – cf. Pascu II, pg. 147), „civitas Altumburg (Baia de Criş la 1427 – cf. Pascu II, pg. 158) etc.
[21] Există, este drept, şi un mare număr de situaţii în care sunt utilizate formule de genul "castrum/castellum ...var" (precum „castrum Kozarvar" sau „castrum Deewsvar", atestate în 1235-1236 – Pascu II, pg. 256), dar acestea nu pot servi drept contraexemple, întrucât nici aici nu avem de-a face cu repetitivităţi

BDD-A12978 © 2011 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:56 UTC)

interpretări, dar şi o dovadă a faptului că ne aflăm, în această epocă, în plin proces de "botezare administrativă" a aşezărilor umane din spaţiul transilvan (şi nu numai) – deci nu putem lua în discuţie pierderea semnificaţiei originale a termenului în discuţie şi tratarea sa ca un simplu element convenţional – este şi faptul că numeroase alte toponime care includ acest element corespund (ori sunt atribuite chiar în acest răstimp) unor localităţi care nu au atins nici atunci şi nici în alt moment al existenţei lor condiţia şi/sau statutul urban: Caprevar/Căprioara[22], Almasvar/Almas, Ikavar/Cernat, Kemevar/ Subcetate, Kustalyvar/Ocland, Leanyvar/Floreşti, Sebusvar/Bologa, Tundevar/Vadu Crişului Varfalva/Moldoveneşti, Varhegy/Buza, Waraskesev/Vânători[23] etc.

Este cât se poate de limpede, aşadar, că, în epoca în care etimologia „canonică" a cuvântului oraş prezumă un import terminologic dinspre limba maghiară spre cea română, radicalul ***vár/város*** nu dispunea de această semnificaţie, ceea ce elimină fără drept de apel o asemenea origine. O analiză eliberată de clişee a parcursului celor două cuvinte – românescul ***oraş*** şi maghiarul ***város*** – poate ilustra modul în care ele au convers semantic spre o semnificaţie comună[24] (şi, poate, s-au şi influenţat reciproc sub aspect fonetic) abia de-a lungul ultimei jumătăţi a mileniului II, ceea ce reprezintă un proces firesc pentru două culturi şi idiomuri cu o mare capacitate sincretică, aflate de peste unsprezece veacuri în relaţie de vecinătate şi interferenţă. Dar „poveştile" (încărcăturile cultural-istorice) pe care le poartă cu ele cele două cuvinte rămân fundamental diferite, iar preocuparea pentru corecta decriptare a acestora are ca miză nu simpla „gimnastică a minţii", ci şansa de a sonda, printr-un instrument privilegiat, prefacerile sociale şi spirituale ale unui trecut cu nimic mai prejos decât „prezentul civilizat".

---

semantice, ci cu indicarea prin toponimie a faptului că localitatea respectivă era nu doar înzestrată cu o poziţie întăritǎ, ci şi cu o garnizoană instituţionalizată.

[22] Pascu II, pg. 69. Atestare din 1337.

[23] Pascu II, pg. 226-227, nota 18.

[24] Precizăm, anticipând oarecum demonstraţia din partea a doua a acestei intervenţii, că – în opinia noastră – nici cuvântul ***oraş*** nu a avut dintru început sensul modern, ci pe acela de comunitate, de adunare umană.

BDD-A12978 © 2011 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:56 UTC)

Cu această motivaţie, vom încerca să demonstrăm, în partea a doua a intervenţiei noastre, care a fost parcursul real al devenirii cuvântului românesc ***oraş*** – despre care menţionăm, deocamdată, că nu îl vedem ca un construct intern al limbii române, ci tot ca pe un împrumut, dar unul preluat din altă arie cultural-lingvistică şi, în mod categoric, cu mult înainte ca vreun contact lingvistic româno-maghiar să fie măcar posibil.

Bibliografie selectivă:

DER 1966	***, Dicţionarul etimologic român, Alexandru Ciorănescu, Universidad de la Laguna, Tenerife
DEX 1975	***, Dicţionarul explicativ al limbii române, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", Ed. Academiei Române
DEX 1996	***, Dicţionarul explicativ al limbii române, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", Ed. Univers Enciclopedic
DEX 1998	***, Dicţionarul explicativ al limbii române, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", Ed. Univers Enciclopedic
DEX 2009	***, Dicţionarul explicativ al limbii române, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", Ed. Univers Enciclopedic
Iordanes 1986	Iordanes, Getica – De origine actibusque Getarum, Ed. Nagard – Centrul European de Studii Tracice
NODEX 2002	***, Noul dicţionar explicativ al limbii române, Ed. Litera Internaţional
Paliga 2007	Paliga, Sorin, *Etymologica et Anthropologica Maiora*, Ed. Fundaţia Evenimentul
Paliga-Teodor 2009	Paliga, Sorin, Teodor Eugen, *Lingvistica şi arheologia slavilor timpurii. O altă vedere de la Dunărea de Jos*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgovişte
Pascu I	Pascu, Ştefan, *Voievodatul Transilvaniei,* vol. I, Ed. Dacia 1972
Pascu II	Pascu, Ştefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, Ed. Dacia 1979
Şăineanu 1998	Şăineanu, Lazăr, *Dicţionar universal al limbii române*, Ed. Litera Chişinău – Mydo Center Iaşi, reeditare neactualizată după ediţia Şăineanu 1896

BDD-A12978 © 2011 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:56 UTC)

EXTRAPHILOLOGICAL CRITERIA IN ETIMOLOGICAL REVIEWS
THE ORIGIN OF THE ROMANIAN WORD **ORAŞ**. CRITICISM OF AN HYPOTHESIS (I)

(Abstract)

Romanian dictionaries retains, as single hypothesis for the origin of the word **oraş** its derivation from the Hungarian word **város**. Currently, this hypothesis is now increasingly challenged based on phonetic, but especially on semantic and logical-historical arguments. A careful analysis of the corpus of records written in the region during the first millenium lead to a different explanation.

Key-words: ***város, oraş (town),*** etimology, terminological circulation, significance

BDD-A12978 © 2011 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:56 UTC)